

ЕКОЛОГІЧНІСТЬ ТА БЕЗПЕКА ОСВІТНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ

УДК 159.9.378.147

ЗАСТЕЛО Анна Олександрівна

канд. психол. наук, доцент кафедри практичної психології Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

Стаття присвячена психологічним проблемам освітньої взаємодії в освітньому просторі. Розглянуто підходи до визначення та забезпечення екологічності та безпеки освітньої взаємодії

Ключові слова: *Екологічність, психологічна безпека, освітня взаємодія, освітній простір*

ЕКОЛОГИЧНОСТЬ И БЕЗОПАСНОСТЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Статья посвящена психологическим проблемам образовательного взаимодействия в образовательном пространстве. Рассмотрены подходы к определению и обеспечению экологичности и безопасности образовательного взаимодействия.

Ключевые слова: *Экологичность, психологическая безопасность, образовательное взаимодействие, образовательное пространство*

Актуальність. Поняття екології, екологічної психології, екологічної безпеки донедавна розглядалися у вузькому розумінні – стосовно лише оточуючого людину середовища, яке характеризується глобальними процесами порушення екологічної рівноваги завдяки погано контрольованій діяльності людини. Насьогодні актуальним є аналіз не лише відносин людини з природою, а й проблема ставлення людини до самої себе. Це, за загальною думкою, і є основою, що зумовлює відносини людини і з природою, і з суспільством.

Розвиток екологічної психології на пострадянському просторі зазвичай пов'язують з такими науковцями як С. Дерябо, Б. Лихачов, А. Львовчикіна, В. Моляко, В. Панов, О. Петрова, О. Плахотнік, О. Рижигов, О. Рудоміно-Дусятська, В. Скребець, Ю. Швалб, В. Ясвін. Базові категорії екологічного напрямку досліджень в психології акцентують увагу саме на більш глибокому рівні розуміння екологічних характеристик людини та проявів її особистості (Ю. Абрамова, Р. Баркер, Дж. Гібсон, Дж. Голд, С. Дерябо, О. Калмиков, О. Киричук, А. Львовчикіна, В. Панов, О. Рудоміно-Дусятська, В. Татенко, Ю. Швалб, В. Ясвін та ін.). Збереження цілісності та гармонійного розвитку особистості, невтручання у її середовище у широкому загалі смислів є основою збереження екології самої людини.

Мета статті полягає у аналізі екологічності та безпеки освітньої взаємодії, аспекти їх психологічного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Провідний принцип екопсихологічного підходу, визначений у дослідженнях вітчизняною школою екологічної психології: екопсихологічний підхід полягає у розробці моделей включення індивіда, груп і суспільства в різні системи, які утворюють всілякі середовища життя людини [14].

Принцип екологічності, як вважають співробітники лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, відображає змістовний характер взаємодії у системі «індивід – середовище». Суто екологічною буде така взаємодія, яка створює так звані «двосторонні умови» для розвитку всіх значущих (системоутворювальних) компонентів системи. Так, якщо характеристики середовища приводять до поліпшення умов розвитку людини, то це екологічно позитивний зв'язок. Він стає дійсно екологічним, якщо людина також своїми діями поліпшує умови функціонування та розвитку компонентів середовища. Відтак, найвищий рівень екологічності характеризує таку діяльність людини, яка завдяки розвитку елементів довкілля створює середовище власного розвитку [9; 14].

Принцип екологічності наголошує на тому, що під час взаємодії із довкіллям індивід має не тільки враховувати індивідуально вигідні стратегії поведінки, які можуть дати вигоду окремій людині чи групі людей, а й ретельно розробляти їх задля того, щоб у подальшому вони не обернулися поразкою як для суспільства в цілому, так і для його членів зокрема.

З принципу екологічності випливають два основних наслідки: 1) через знищення елементів довкілля людина знищує як середовище власного розвитку, так і саму себе; 2) індивідуально вигідні стратегії поведінки, наслідки яких не продумані детально, призводять не тільки до колективного програшу, а зрештою й до індивідуального. Відтак, цей принцип демонструє також інший аспект взаємодії в системі «індивід – середовище»: негативний вплив людини на довкілля провокує негативну, ворожу відповідь з його боку. Другий наслідок, що випливає із принципу екологічності, який наголошує на тому, що під час взаємодії із довкіллям, індивід має враховувати не тільки і не стільки індивідуально вигідні стратегії поведінки, які можуть принести вигоду окремій людині чи групі людей «тут і тепер». Потрібно ретельно розробляти стратегію поведінки у довкіллі задля того, щоб у подальшому індивідуально вигідні стратегії не обернулися поразкою як для суспільства у цілому, так і для окремих його членів [10].

Екологічність свідомості як категорія екологічної психології була висунута О.В. Білоусом у разі розширення поля аналізу від специфіки та особливостей взаємодії людини з природою до взаємодії

людини й світу. Він припускає, що екологічність свідомості має характерні ознаки, які можуть бути дослідженні. За О.В. Білоусом характеристики екологічності свідомості мають цілісний характер і відображаються у варіативності її проявів у когнітивній (предметність, константність, структурованість), афективній (імпульсивність, рефлексивність), діяльнісній (динамічність, сталість, стійкість), та світоглядній (мотиви – цілі) сферах [2; 13].

Під екологічністю О.В. Білоус розуміє спосіб взаємодії з навколишнім світом, при якому живі взаємодіючі компоненти екосистем знаходяться у стійкому в часі якісному (різноманіття) і кількісному (чисельність) стані. Сутність екологічності визначається не у балансі чи дисбалансі між “добрими” чи “поганими” вчинками людини, а у невідповідності об’єктивних акомодативно-асиміляційних можливостей будь якої живої істоти у порівнянні з людиною розумною. Поняття екологічності є таким, що використовується в описах різних рівнів і структур гностичних та практичних сфер буття людини. Зберігаючи визначення екологічності через природодоцільність, епістеміологічно розширюється значення поняття екологічності до функціональної характеристики свідомості особистості, яке має бути на всіх рівнях своєї побудови наповнене відповідними змістовними характеристиками. Ми припускаємо існування рівності у розвитку екологічності в індивідуальній свідомості особистості [2; 13].

Вивчення характеристик екологічності свідомості особистості є дослідженням насамперед суб’єктного рівня. Поняття екологічності є таким, що використовується в описах різних рівнів буття людини. Відтак, вона є передусім функціональною характеристикою свідомості особистості. Розвинутість екологічності в індивідуальній свідомості особистості має рівневий характер й діяльнісну опосередкованість. Характеристики екологічності свідомості особистості мають цілісний характер, що відображається у варіативності когнітивних, афективних, діяльнісних та світоглядних проявів екологічності. Можна визначити такі вияви екологічності психічного на різних рівнях життєдіяльності людини:

– сенсорно-перцептивний (ситуативний) рівень функціонування психіки, який характеризується екологічністю через ситуативну зумовленість, реактивний характер дій, афективність, конгруентність внутрішніх і зовнішніх ознак життєдіяльності організму;

– свідомий (суб’єктний) рівень, на якому наявна конгруентність, зовнішніх (середовищних) ознак щодо індивідуально-суб’єктних психічних явищ;

– ноосферний рівень (вищий рівень розвинутості екологічності), який характеризується надситуативністю дій, вираженням цін-

ностей, ідеалів, має вчинковий, діяльнісний характер) ознак щодо індивідуально-суб`єктних психічних явищ [2].

У просторі особистісних смислів О.В. Білоусом визначається змістова характеристика екологічності свідомості особистості, проявляється буттєва складова існування людини в світі, проявляється її суб`єктність:

- екологічність проявляється через відображення значущості мотивів, для високого рівня розвитку екологічності свідомості екологічні мотиви (відображені в системі ціннісних орієнтацій) є провідними, вони виступають у якості мотивів – цілей. В інших випадках екологічні цінності перебувають в межах мотивів-стимулів;

- емоційність, афективність, спонтанність виступають суб`єктно-оціночними критеріями екологічності свідомості особистості [2].

Отже, ми будемо розуміти екологічність як особливий спосіб взаємодії людини та середовища на різних рівнях життєдіяльності, що характеризується їх взаємовпливами. Ці взаємовпливи якісно визначаються на рівні встановлення відповідності характеристик стабільного, нормального стану як людини, так і середовища.

Екологізація освітнього простору передбачає чітке визначення нормального стану функціонування та розвитку його суб`єкта. Традиційно норму пов'язують з поняттям здоров'я, що передбачає певну сукупність характеристик, що його визначають: фізичне здоров'я, психічне здоров'я, соціальне здоров'я, професіоналізм і етичне здоров'я.

Екологічність освітнього простору повинна забезпечувати збереження та розвиток цих характеристик, що виражають у сукупності якість людини. Оптимізація освітнього простору має на увазі його гуманізацію, наближення до людини, забезпечення «відповідності» до його реальних життєвих проблем; забезпечення запобігання негативним впливам як ззовні, так і всередині освітнього простору; формування інформаційного середовища з врахуванням особливостей і запитів суб`єктів; ретельний відбір інформації за критеріями необхідності і достатності; сучасне технічне забезпечення багатоканальної і диференційованої організації інформаційних потоків.

Загальні наслідки психологічно небезпечного освітнього середовища для розвитку особи пов'язані з неконструктивною трансформацією світоглядної і мотиваційно-сміслової сфери дитяти; порушеннями у взаємодії і спілкуванні; порушеннями емоційного життя розвитком емоційної глухоти, порушенням саморегуляції і т.д.; зниженням пізнавальних можливостей дітей.

Категорія «взаємодія» охоплює всі види соціальних процесів і людської діяльності (працю, пізнання, спілкування, виховання, навчання тощо), вказуючи на взаємний зв'язок соціальних явищ як на

рівні суспільства в цілому, так і на рівні функціонування його окремих груп та індивідів.

В. Москаленко, характеризуючи зміст поняття «взаємодія» показує, що сучасна вітчизняна соціальна психологія розглядає останню через призму активності особистості (К. Абульханова-Славська, В. Татенко та ін.). Активна взаємодія між людьми виникає як функція діяльності (предметно спрямованої активності) та поведінки (пасивної взаємодії між людьми). Аналізуючи взаємодію, деякі автори (М. Обозов, М. Лукашевич) окремо розглядають індивідуальну діяльність (за формулою «мета – засоби – результат») і спільну діяльність (власне взаємодію), виділяючи такі її компоненти, як когнітивний, емоційно-комунікативний і практичний, що по-різному представлені на рівнях індивідуальної та спільної діяльності. У спільній діяльності, на відміну від індивідуальної, всі три компоненти представлені в більш повному вигляді, крім того, емоційно-комунікативний компонент є центральним. Таким чином, автори цього підходу, близького і нам, наголошують на єдності взаємодії і спілкування, при цьому останнє входить у взаємодію як його сторона. Стосовно освітніх систем згаданий підхід досить послідовно використовується І. Зимньою, О. Киричуком, Ю. Кулюткіним, Г. Сухобською та іншими авторами. У їх працях показано, зокрема, що педагогічна взаємодія характеризується активністю, усвідомленістю, цілеспрямованістю взаємних дій обох сторін, які виступають у позиції суб'єктів, «де узгоджена дія результується і запобігається психічним станом контакту» [5].

Спіраючись на дослідження Ю. Швалба, М. Заброцького, екологічну взаємодію ми визначаємо як таку, що створює двосторонні умови для ефективного розвитку всіх суб'єктів освітнього простору. Причому це такі умови, що забезпечують екологічно позитивний зв'язок, який відображається в діях людини, спрямованих на адекватне функціонування та розвиток усіх елементів цього простору. Задля визначення рівня екологічності простору аналізується, на скільки він забезпечує власний розвиток кожного елемента завдяки цілісному розвитку всіх його елементів [5].

Самодостатнє відособлення приводить до відчуження від соціального суб'єкта і, відповідно, до відчуження соціального суб'єкта від інформаційних потоків. Утворюється відчужено-руйнівне середовище. Визначаючи екологізацію інформаційного середовища передбачається чітке визначення «нормального стану» функціонування і розвитку соціального суб'єкта. Окрема людина як соціальний суб'єкт, може бути досліджена за п'ятьма узагальненими ознаками для виявлення і визначення людської норми: фізичне здоров'я, психічне здоров'я, соціальне здоров'я, професіоналізм і етичне здоров'я. Екологічно чисте інформаційне середовище пови-

нне забезпечувати збереження і розвиток цих ознак, що виражають в сукупності екологічність людини [1].

С. Мілграм зазначає, що джерела соціального контролю виникають як на рівні ролей і норм, так і на рівні технічних пристосувань. Так, достатньо ефективними виявляються технічні пристосування або екологічні засоби безпеки (за Б. Шварцом), за допомогою яких можна визначити соціально-нормативний континуум поведінки особистості. Так і засоби забезпечують як дотримання соціальних норм, так і екологічність (чистоту) впливу на тих, хто прагне їх порушити [11].

На думку С.О. Гаркавця, дія екологічних засобів безпеки виступає важливим чинником щодо примушення індивіда вчиняти правильно та у відповідності до соціальних нормативів [3].

Л. Мігіна зауважує, що рівень особистісного та професійного розвитку суб'єктів освіти зумовлює створення освітнього середовища в еколого-психологічних умовах. Останні забезпечують полісуб'єктну взаємодію та сприяють всебічному розвитку [12].

Педагогічне спілкування визначає зміст соціально-психологічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, до якого належать обмін інформацією, пізнання особистості тих, хто навчається, здійснення виховних впливів, створення оптимальних умов для розвитку мотивації навчання. Тобто екологічною можна вважати педагогічну взаємодію, яка створює умови для розвитку того, хто навчається, як суб'єкта власної діяльності. Високий рівень екологічності освітньої взаємодії в цьому випадку зумовлюється екологічними умовам професійного й особистісного розвитку самого викладача, який і проектує цю взаємодію.

Щодо екологічності освітньої взаємодії, варто відзначити зв'язок з можливостями конструктивного розвитку всіх її учасників, важливим тут є переживання й усвідомлення власної цілісності та ідентичності. Проблема ідентичності є на сьогодні досить актуальною. Це зумовлено тим, що в сучасних реаліях швидких соціальних змін спостерігаються певні прояви особистості, що характеризуються «розмитою ідентичністю» [7; 8]. Це такі особистості, свідомість яких є фрагментарною, слабко структурованою, а її активність реалізується лише на рівні відтворення дій, котрі задані соціальною роллю, без адекватного усвідомлення їх реального наповнення. Відсутність єдності свідомості під час освітньої взаємодії тягне за собою відсутність цілісності освіти, спричинює суперечність результатів і взаємовідносин у навчальній діяльності. Проблема індивідуальної ідентичності та цілісності суб'єктів освітнього простору є нерозривно пов'язаною із загальною культурою людини і є ключовою щодо екологічності освітньої взаємодії.

Відтак, високий рівень особистісного та професійного розвитку суб'єктів освітньої взаємодії зумовлює створення еколого-психологічних умов розгортання освітнього простору. Причому така взаємодія характеризується як полісуб'єктна. Полісуб'єктність взаємодії відображає специфічний рівень взаємодії між суб'єктами, який характеризується стосунками суб'єктів, що перебувають у суб'єкт-об'єктних відносинах [4; 12].

Акцентування уваги на понятті «полісуб'єктної взаємодії» вказує на специфічний рівень взаємодії між суб'єктами, який є площиною розгортання процесу єдиного розвитку суб'єктів, що знаходяться у суб'єкт-об'єктних відносинах. Включення всіх учасників освітнього процесу в полісуб'єктну взаємодію є запорукою не лише особистісного та професійного розвитку, а й збереження здоров'я та безпеки життєдіяльності.

Психологічна безпека безпосередньо пов'язана з характером професійної діяльності в освіті, з характером педагогічної дії в учбово-виховному процесі. Крім того, педагогічна діяльність, що відноситься до професійної діяльності (на відміну від діяльності учнів, батьківської поведінки) є нормативно схваленим способом діяльності, а значить, може і повинна регулюватися і управлятися відповідно до вимог діяльності [4].

Забезпечення психологічно безпечного освітнього середовища на основі гуманітарного підходу зазначено В.В. Ковровим як можливе на основі організації діяльності всіх суб'єктів освітнього середовища через:

- причетність, що дає можливість кожному відчутти себе учасником тієї або іншої події, що співпереживає, співчуваючим;
- співпраця, що має на увазі спільну діяльність дітей і дорослих, що вчать школи, батьків, вчителів, представників влади;
- самодіяльність, що реалізовується в школі повною мірою (сам вибираю вид діяльності, сам проявляю ініціативу, сам освоюю той досвід, який вважаю значимим для себе);
- співтворчість – колективну роботу із створення чогось нового, незвичайного, що поліпшило б довкілля (клас, школу, будинок, вулицю і так далі); змінило б взаємини між людьми (учнями, вчителями, батьками, жителями багатоповерхового будинку і т.д.;
- узгодження – виявлення власних позицій і зіставлення з позиціями інших з метою встановлення згоди або партнерських стосунків між різними суб'єктами середовища;
- саморефлексію – аналіз здійсненої діяльності, виявлення позитивних змін, що відбуваються в собі, їх оцінка;
- самореалізацію – знаходження способів для самовираження (розробка і реалізація власних проєктів, прояв лідерських якостей і так далі) [6].

Висновки. Отже, ми можемо констатувати, що екологічність як особливий спосіб взаємодії людини та середовища на різних рівнях життєдіяльності, що характеризується їх взаємовпливами. Так освітня (педагогічна) взаємодія, що є безпечною та екологічною, сприяє природному розвитку її суб'єктів та позитивно впливає на якість їх життя.

Перспективи подальших розвідок. Висновки дають нам змогу визначити подальшу перспективу вивчення освітньої взаємодії в аспекті екологічності, психологічної безпеки та їх психологічного забезпечення.

Література

1. Беликова Т.П. Управление воспитательным пространством среднего специального учебного заведения / Т.П. Беликова; Белгор. гос.с-х. акад. – 1999. – Режим доступу: <http://ecsocman.edu.ru:8100/db/msg/5918.html>
2. Білоус О.В. Компоненти екологічної свідомості особистості / О.В. Білоус // Актуальні проблеми психології : Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2004. – Т.7.– Випуск 2. – С. 5-12.
3. Гарькавець С.О. Вплив екологічних засобів безпеки на поведінку особистості у соціально-нормативному вимірі / С.О. Гарькавець // Актуальні проблеми психології : Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2010. – Том 7. – Випуск 22. – С. 32-36.
4. Дониченко О.Г. Безопасность образовательной среды как фактор профессионального и личностного развития полисубъекта «учитель-ученик-родитель-психолог» / О.Г. Дониченко // Актуальні проблеми психології : Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2009. – Том 7. – Випуск 20. Частина 1. – С. 111-113.
5. Заброцький М.М. Педагогічна взаємодія: екологічний вимір / М.М. Заброцький // Актуальні проблеми психології : Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2006. – Том 7. – Випуск 9. – С. 77-84.
6. Ковров В.В. Экспертиза психологической безопасности образовательной среды с позиций гуманитарного подхода / В.В. Ковров, Е.Г. Леонова // Экспертиза психологической безопасности образовательной среды. Информационно-методический бюллетень ГЭП второго уровня / Ред.-составит. И.А. Баева, В.В. Ковров. – М. : Экон-Информ, 2009. – № 1. – С. 12-17.
7. Лепский В.Е. Эскиз субъективно-ориентированной концепции социального управления // На пути к постнеклассическим концепциям управления / [Под ред. В.И. Аршинов, В.Е. Лепского]. – М. : Институт философии РАН, 2005. – С. 10-56.
8. Лушин П.В. Об экологичности психологического воздействия: экофасилитативная логика / П.В. Лушин // Практическая психология и социальная работа. – 2010. – №6. – С. 7-9.
9. Львовичкіна А.М. Основи екологічної психології : навч. посіб. / А.М. Львовичкіна – К. : МАУП, 2004. – 136 с.

10. Львовичкіна А.М. Принципи позитивності, конструктивності та екологічності як базові принципи екологічної психології / А.М. Львовичкіна // Актуальні проблеми психології : Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2010. – Том 7. – Випуск 24. – С.160-166.
11. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии / С. Милграм. – СПб. : Питер, 200. – 336 с.
12. Митина Л.М. Еколого-психологические условия создания развивающей образовательной среды / Л.М. Митина // Актуальні проблеми психології : Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2009. – Том 7. – Випуск 20. Частина 2. – С. 16-19.
13. Психологічні характеристики екологічності свідомості особистості: Автореф. дис... канд. псих. наук: 19.00.01 [Електронний ресурс] / О.В. Білоус; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 18 с. – укр. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2006/06boveso.zip>
14. Эколого-психологические факторы современного образа жизни : монография / Под ред. Ю.М. Швалба. – 2-е изд., перераб. и доп. – Житомир : Изд-во ЖДУ им. И. Франко, 2009. – 458 с.

Article deals with the psychological problems of educational co-operation in educational space. We consider determination and providing of ecofriendliness and safety of educational co-operation.

Keywords: *Ecofriendliness, psychological safety, educational co-operation, educational space*